

Závěrečné shrnutí grantového projektu

Česko-rakouské souvislosti Pražského jara

financovaného z prostředků Ministerstva zahraničních věcí ČR

číslo grantu: RM 07/02/08

předkladatel: **PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D.**

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.

vedoucí řešitelského týmu

14. června roku 2007 se ve Znojmě uskutečnilo česko-rakouské vědecké sympóziu *Rok 1968 v evropském kontextu* za účasti ministrů zahraničí Rakouské republiky Dr. Ursuly Plassnik a České republiky Karla Schwarzenberga. Z tohoto sympózia, resp. z českého ministerstva zahraničí poté vzešel impuls připomenout české a rakouské veřejnosti významnou a málo známou (především v českém prostředí) kapitolu česko-rakouských dějin 20. století, vztahující se právě k roku 1968. Šlo o mimořádnou a široce pojatou pomoc občanů i státních orgánů Rakouské republiky československým uprchlíkům po srpnové invazi v roce 68 a také o celkový postoj Rakouska, rakouské veřejnosti a médií k událostem tzv. Pražského jara, jeho potlačení a následným utečeneckým vlnám až do období tzv. normalizace. Hlavní osou mělo být natočení 14 rozhovorů s tehdejšími aktéry těchto událostí na české a především rakouské straně.

O vědeckou a metodologickou spolupráci byl požádán Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, resp. jeho Centrum orální historie (doc. PaedDr. Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D.). Ústav pro soudobé dějiny poté uspěl i ve vyhlášené grantové soutěži a stal se řešitelským pracovištěm projektu. Jeho vedením byl pověřen PhDr. Lukáš Valeš, Ph.D. Tento projekt byl nazván Česko-rakouské souvislosti Pražského jara a rozdělen do dvou etap. První časově probíhala od prosince 2007 do července 2008 a v jejím rámci bylo natočeno oněch 14 rozhovorů – 8 (deset narátorů) s Rakušany, 6 s Čechy. Kromě dvou rozhovorů (Tomáš Kosta, Zdeněk Šternberg) byly všechny realizovány v Rakousku (spolkové země Salzburg, Dolní Rakousy, Vídeň, Burgenland atp.). Výběr rakouských narátorů probíhal v těsné součinnosti

s českým zastoupením ve Vídni (Ing. Čistecký). Výběr českých narátorů provedl tým Ústavu. Jeho členy byli dále PhDr. Zdeněk Doskočil, Ph.D., Mgr. Petra Chrenková a Šárka Hanzlíková.

Druhá etapa se uskutečnila od července, resp. srpna 2008 do října 2008. V jejím rámci došlo k přepisu všech rozhovorů, jejich redakční úpravě a následnému překladu do češtiny, resp. němčiny. Takto upravené rozhovory byly dále doplněny texty rakouské ministryně Plassnik a Karla Schwarzenberga a dvěma historickými studii z pera Lukáše Valeš a rakouské historičky Vlasty Valeš (shoda v příjmení je čistě náhodná a příjemně překvapila i oba historiky). Takto vytvořený sborník pak byl 23. října 2008 v tištěné podobě odevzdán zadavateli – odboru států střední Evropy Ministerstva zahraničních věcí České republiky.

Přestože sborník Česko-rakouské souvislosti Pražského jara vznikl primárně jako výstup vědeckého výzkumu, jeho ambice (i v souvislosti s koncepcí zadavatele) je širší. Má za cíl mimo jiné připomenout význam humanitární pomoci rakouských občanů, občanských sdružení i rakouského státu, zemí a obcí v podpoře československým emigrantům v roce 1968 a i v následujících letech. V neposlední řadě je i příspěvkem České republiky k dobrým sousedským česko-rakouským vztahům. Jeho cílovou skupinou proto nejsou jen profesionální historici, ale především lidé na obou stranách hranice, kteří tuto dobu sami prožili. Je rovněž vhodnou pedagogickou pomůckou pro studenty středních a vysokých škol k poznání této málo známé, ale velmi podstatné kapitoly česko-rakouského soužití ve 20. století.

Vlastní vydání sborníku bylo dále doprovázeno participací členů řešitelského týmu na dokumentárním filmu České televize *Cesta do Vídne*, jež vznikl rovněž z iniciativy Ministerstva zahraničních věcí ČR. Realizace se ujal režisér Vít Olmer. Dokument měl premiéru v říjnu loňského roku. Autorem námětu a prvních verzí scénáře je Dr. Valeš.

Sám sborník, resp. poznatky z něj byly prezentovány na dvou mezinárodních konferencích – na konferenci *Pražské jaro a občanská společnost*, pořádané Palackého univerzitou v Olomouci v srpnu 2008, a na *Česko-rakouských historických dnech* ve Waidhofen an der Thaya (pořadatelé Waldviertelakademie a Historický ústav AV ČR, v.v.i., listopad 2008) a vzbudily velkou pozornost jak mezi českou, tak i rakouskou odbornou veřejností. Celý projekt byl dále prezentován i v médiích – viz například hodinový pořad s vedoucím projektu na stanici Český rozhlas Leonardo (pořad Vstupte! Jany Hádkové).

Hlavní použitou metodou tohoto projektu (vedle studia klasických archivních a literárních pramenů a také dostupných elektronických zdrojů) byla metoda orální historie, jíž byly všechny rozhovory natočeny. Podařilo se tak vytvořit unikátní soubor životních příběhů

lidí, kteří ve své době patřili – zejména v případě rakouských narátorů – k politické a intelektuální špičce své země. Výběr vhodných kandidátů byl dán spoluprací řešitelského týmu s pracovníky Velvyslanectví České republiky ve Vídni. České velvyslanectví předložilo realizačnímu týmu seznam 13 možných kandidátů na realizaci rozhovorů o této problematice. Z něj bylo po diskusi mezi řešiteli vybráno původně 7 jmen:

Bruno Aigner – v roce 1968 studentský aktivista, později tajemník předsedy sociálně demokratického klubu Národní rady Dr. Heinze Fischera, dnes tiskový mluvčí spolkového prezidenta Dr. Heinze Fischera, aktivně se podílel na pomoci československým chartistům, které v roce 1978 pozval do Rakouska tehdejší kancléř Bruno Kreisky

Gerd Bacher – v roce 1968 generální intendant ORF, sehrál klíčovou roli při vysílání ORF z okupovaného Československa, dnes v důchodu

Alexander Buschek – v roce 1968 velitel rakouské vojenské rozvědky, dnes v důchodu

Barbara Coudenhove-Kalergi – v roce 1968 novinářka ORF v Praze, dnes v důchodu

Klas Daublebsky – v roce 1968 vedoucí konzulárního oddělení rakouského velvyslanectví v Praze, v 90. letech 20. století velvyslanec Rakouska v Praze, dnes v důchodu

Renate Van Roey-Hauser – v roce 1968 sekretářka tehdejšího rakouského velvyslance v Praze a pozdějšího prezidenta Dr. Rudolfa Kirschlägerera, dnes v důchodu

Helmut Zilk – v období Pražského jara programový ředitel ORF, pozdější starosta města Vídně, spoluautor a moderátor pořadu Telemosty – společného živého vysílání Československé televize a ORF v 60. letech 20. století, zemřel na podzim 2008.

Tento seznam byl dále doplněn o tři bývalé pracovníky rakouské celní stráže, kteří v roce 1968 působili na československo-rakouské hranici a dodnes žijí v rakouské příhraniční obci Drasenhofen – **Hubert Bayer, Alois Schlemmer a Adolf Raberger**. Cílem jejich zařazení do projektu bylo, aby byly zachyceny i životní příběhy lidí, kteří nepatřili k rakouské „elitě“, navíc především vídeňské, ale aby byly získány i zážitky lidí, kteří žili a žijí v rakouském příhraničí a kteří měli osobní zkušenost jak s existencí Železné opony, tak i s otevřením společných československo-rakouských hranic v roce 1968 a v roce 1989. Celkově tedy byly uskutečněny rozhovory s 10 Rakušany – oproti původnímu záměru došlo k navýšení o dvě jména. Naopak ve dvou, resp. ve třech případech došlo k odmítnutí spolupráce (bývalý dolnorakouský hejtman A. Maurer), resp. k její nerealizaci z důvodu

časového zaneprázdnění či zdravotních problémů oslovených (biskup Egon Kapellari a bývalý zpravodaj ORF ve Praze Hugo Portisch).

Samostatně pak realizační tým vybral na základě doporučení zasvěcených odborníků i náhodného výběru 6 českých narátor. „Český vzorek“ se od „rakouského“ lišil především svým věkovým složením. Zatímco s výjimkou Bruno Aignera byli všichni rakouští narátoři starší 60, resp. 70 let (rekord držel generál Alexander Buschek s úctyhodným věkem 91 let), u českých narátorů byl vzorek z věkového hlediska vyváženější – 3 osobnosti patřily ke střední, 3 ke starší generaci (nejstarší vídeňský Čech Ludwig Kolin – 84 let). Šlo o následující osobnosti:

Zuzana Brejchová – dokumentaristka, v roce 1968 15letá dívka, která odešla se svými rodiči

Ludwig Kolin – důchodce, v roce 1968 pracovník rakouského Ministerstva sociální péče, od roku 1948 se aktivně podílel na pomoci (nejen) československým emigrantům v Rakousku, udržoval také styky mezi českým katolickým exilem a československými katolíky doma, za své zásluhy obdržel pamětní medaili Ministerstva zahraničí ČR za mimořádné zásluhy o česko-rakouské vztahy

Tomáš Kosta – poradce ministra zahraničních věcí, jinak v důchodu, v roce 1968 ředitel nakladatelství, poté emigrace do Rakouska a Německa, přežil koncentrační tábory Osvětim a Buchenwald

Michal Lion – anglista, vedoucí pracovník rakouské Národní knihovny, v roce 1968 17letý, odešel se svými rodiči

Jarmila Míšek – taneční pedagožka, v roce 1968 tanečnice Laterny Magiky

Zdeněk Šternberk – důchodce, majitel panství a zámku Český Šternberk

Jak již bylo uvedeno, všechny rozhovory byly realizovány metodou orální historie. Ta není zaměřena pouze k „zisku potřebných informací“, ale umožňuje postihnout širší osobnostní postoj daného člověka k historické události. Vzhledem k vysokému časovému vytížení valné většiny narátorů i vzhledem k nemalým finančním nárokům vyplývajícím z faktu, že 12 ze 14 rozhovorů byly realizovány v Rakousku, bylo ale třeba tuto metodu mírně modifikovat. To se týkalo zejména počtu rozhovorů – při standardní aplikaci metody je potřeba alespoň dvou sezení, v našem případě bylo nutno sestavit baterii otázek tak, aby druhá schůzka už nebyla třeba, resp. pouze v nejnnutnějším případě. Svou roli sehrál i fakt, že

většina narátorů je v důchodovém věku, v některých případech trvalo několik měsíců než se podařilo navázat kontakt a domluvit se na vzájemně vyhovujícím datu a hodině rozhovoru. Nikoliv zanedbatelná byla také zdravotní stránka dotazovaných a z toho vyplývající zdravotní omezení (za všechny uvedme alespoň opakované hospitalizace Helmuta Zilka na jaře loňského roku).

Dodejme, že všechny natočené rozhovory mají svou zvukovou i audiovizuální podobu a jsou v plném, nezkráceném znění k dispozici široké badatelské veřejnosti v archivu Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.

Česko-rakouské vztahy v roce 1968 představují zajímavé historické téma, a to jak vzhledem k průběhu Pražského jara a následné invazi států Varšavské smlouvy, tak také svou významnou pozicí v česko-rakouských vztazích. Ty jsou přitom často vnímány jen prizmatem tzv. problematických témat (Temelín, tzv. Benešovy dekrety, blokády česko-rakouských hranic apod.), bez ohledu na svou skutečnou hloubku a výraznou historickou i mentální příbuznost mezi Čechy a Rakušany. Například bývalý generální intendant (ředitel) rakouského ORF, Gerd Bacher, k tomu říká: „Tehdejší Československo bylo našim nejbližším sousedem. Do přelomu minulého století se přistěhovalo do Vídně zhruba šest set tisíc Čechů a Slováků. Ve Vídni byla česká kultura, české školy, základní školy, gymnázia, všechno, co potřebovali Češi ke svému životu. Naše dva národy se příliš dobře nesnášejí, protože si jsou tolik podobné. Mají hodně humoru, ale taky hodně cynismu. Nic jim není dost dobré, ke všemu mají připomínky. Něco namítat smí ale pouze Rakušan v Rakousku nebo Čech v Čechách. Ale běda, kritizují -li se navzájem, to jsou pak oba národy zlomyslné. Vždycky je to tak, že mnoho společných vlastností nevede k lepším vztahům, ale naopak jsou příčinou problémů, protože ty reakce jsou si podobné. Pro mne jsou Češi, a to neříkám pouze ze zdvořilosti, tím nejzajímavějším a intelektuálně tím nejvýznamnějším slovanským národem. Hráli v našich dějinách stejně velkou roli jako my v jejich. Praha leží západněji než Vídeň a na to mnozí zapomínají. Praha je středem Evropy. Díky té smutné železné oponě věřili lidé v Rakousku, v Německu, ale i v ostatních státech, že tyto státy za železnou oponou leží ve východní Evropě. Československo ale vůbec není východním státem, Československo leží ve střední Evropě stejně jako my. Nikdo jiný není tak středoevropský jako Rakousko nebo Česko. Jsem o tom naprosto přesvědčen, můžeme se to dočíst v historii, je to fakt. Sousedíme s národem, se kterým jsme sdíleli dějiny a kde hrály i naše jazyky velkou roli.

Budu jmenovat např. Franze Kafku, Maxe Broda. Každý druhý velký rakouský básník pochází z Moravy nebo z Čech. I každý druhý politik.“¹

Pozitivní česko-rakouská spolupráce se přitom zdaleka neomezovala jen na nejznámější období rakouské, resp. rakousko-uherské monarchie. Příkladem může být pomoc Československa rakouským politickým uprchlíkům po občanské válce v Rakousku v roce 1934. V únoru 1934 došlo v Rakousku k vyvrcholení dlouhodobých neshod mezi vládou lidové strany v čele s kancléřem Dollfussem a rakouskými sociální demokraty. Vláda sáhla k ozbrojenému zásahu proti sociální demokracii, tu jako stranu zrušila, její předáky pozatýkala včetně tehdejšího vídeňského starosty Seitze.² Výsledkem těchto událostí byl nejen definitivní nástup Rakouska na cestu tzv. austrofašismu, ale také emigrace stovek sociálních demokratů. Zemí, která je přijala jako projev solidarity s těžce zkoušenou rakouskou demokracií, bylo právě sousední Československo. Sem se uchýlili i poslední nezatčení vůdci sociální demokracie Bauer a Deutsch. Otto Bauer utíkal z Rakouska dokonce za přímé pomoci československé ambasády ve Vídni.³ Právě on poté vytvořil zahraniční odbojové středisko rakouské sociální demokracie v Brně. Nebylo to ani poprvé ani naposledy, co mladá československá demokracie nabídla svému jižnímu sousedovi pomoc a jeho pronásledovaným občanům azyl.

Už krátce po vzniku obou nových států poskytlo Československo ekonomickou pomoc ve formě dodávek především uhlí a potravin, aby tak pomohlo stabilizovat rozbouranou sociální a ekonomickou situaci v Rakousku. Motivem pro tuto pomoc bylo, aby se tato země nestala obětí politického extremismu a rozvratu, jako se to stalo v sousedním Bavorsku a Maďarsku. Československý postoj vysvětloval tehdejší československý ministr zahraničních věcí Edvard Beneš v rozhovoru pro britský deník Morning Post takto: „Rakousku se musí pomoci, a jedinou zemí v Evropě, která tak může učiniti, je Československá republika. Já se postarám, aby se tak stalo.“⁴ Tato slova pak následně zazněla i na schůzi československého Národního shromáždění v prosinci 1919.

I po porážce sociální demokracie v roce 1934 zůstávala pro rakouské demokraty československá hranice otevřená včetně období po Anšlusu Rakouska v březnu 1938. Vývoj v této alpské republice zároveň vzbuzoval v Československu živý zájem daný mimo jiné velmi těsnými vazbami, které velká část obyvatel republiky k Rakousku měla. Mnoho

¹ Rozhovor s Gerdem Bacherem. Vedl Lukáš Valeš, Salzburg 23. 7. 2008. Archiv Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

² Dějiny Rakouska, Lidové noviny, Praha 2002, s. 520.

³ Tamtéž.

⁴ <http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/stenprot/101schuz/s101002.htm>. 18. 8. 2008.

československých politiků zasedalo například před první světovou válkou v rakouském parlamentu včetně prezidenta Masaryka či prvního předsedy vlády Karla Kramáře.

I osud Československa a jeho demokracie byl ale rokem 1938 a definitivně rokem 1948 zpečetěn. Původně demokratické a prosperující Československo se stalo součástí napřed německé Třetí říše a poté sovětského východního bloku, a to byl konec jeho demokracie a také vysoké ekonomické úrovně. Naopak Rakousko po druhé světové válce a zejména po podpisu tzv. Státní smlouvy v roce 1955 nastoupilo cestu budování stabilního demokratického systému, kterou doprovázel i rozmach rakouské ekonomiky. To vše rámováno rakouským statutem neutrálního státu.

Už od počátku šedesátých let, kdy v Československu začalo docházet k postupné politické liberalizaci, začaly být československo-rakouské kontakty postupně obnovovány. Rok 1968, rok politických, společenských a ekonomických změn a reform, které vešly do širšího povědomí jako Pražské jaro, vyvolal na obou stranách hranic oprávněnou naději, že právě toto datum se stane přelomem i pro československo-rakousko spolupráci, že vztahy obou zemí se vrátí k „normálu“. Přestože se tak nestalo, přestože železná opona znovu protнула československo-rakouskou hranici, aby jí neprodyšně uzavřela na dalších dvacet jedna let, stal se rok 1968 skutečně přelomovým mezníkem, který zásadním způsobem ovlivnil i československo-rakouské, respektive česko-rakouské vztahy a stal se jedním z nejvýznamnějších a nejpozitivnějších okamžiků společných dějin.

Konstatovali jsme, že přes svou porážku vojenskou mocí pěti států v čele se Sovětským svazem, představuje rok 68, respektive Pražské jaro jeden z klíčových momentů československo-rakouských respektive česko-rakouských vztahů. Pokusme se vysvětlit proč. Podívejme se na obraz událostí Pražského jara, těch, které mu předcházely a které po jeho potlačení 21. srpna 1968 následovaly a to tak, jak nám jej zprostředkovali zejména rakouští narátoři. Tento obraz bude nutně neúplný. Zájemce o podrobný popis a analýzu Pražského jara včetně jeho mezinárodních souvislostí odkazujeme především na reprezentativní publikaci týmu prof. Stefana Karnera z Ludwig Boltzmannova institutu ve Štýrském Hradci *Prager Frühling - Das internationale Krisenjahr 1968* (Wien 2008), která představuje pravděpodobně nejucelenější zpracování tohoto tématu.

Zajímavé a v mnoha směrech ilustrativní bylo první setkání příslušníků svobodného západního světa s realitou železné opony a komunistického Československa. Například rakouský diplomat Dr. Klas Daublebsky popsal svou zkušenost takto: „Službu v Československu, v Praze, jsem nastoupil v únoru 1967. Dojeli jsme s manželkou k hranicím a tam jsem poprvé zažil železnou oponu. Neměl jsem k tomu dříve žádnou

příležitost, neboť jsme bydleli v Horním Rakousku úplně na západě. Tohle vidět, bylo pro mne a pro mou ženu velice skličující. Ty kontrolní věže a hlídky se psy, které pořád dokola obcházely... Únor není žádným hezkým měsícem pro návštěvu takového velkoměsta jako je Praha, vše tam bylo opravdu jen šedošedé. A šedošedá byla i ta atmosféra, bylo to ve vzduchu, neboť zde vládl totalitní režim. Lidé si netroufali se svobodně vyjadřovat. Češi i Slováci měli problémy nechat se od diplomatů pozvat domů. Bylo to velice omezené. Diplomaté žili téměř v ghettu, jen mezi sebou.“⁵

Podobně popisuje své dojmy tentokrát již z normalizovaného Československa i Bruno Aigner, dnes tiskový mluvčí spolkového prezidenta Heinze Fischera, který Československo navštívil o šest let později v roce 1973 a pak opakovaně v průběhu sedmdesátých let „Měl jsem opakovaně takový nepříjemný pocit při přejezdu hranic. Mé auto bylo pokaždé prohlíženo i zrcátky ze spodu a pokud jsem s sebou měl časopis „Der Spiegel“, byl mi odebrán. I časopis „Die Zeit“ mi byl pokaždé odebrán. Ale párkrát, když celní úředníci nekontrolovali důkladně, se mi povedlo tyto časopisy převézt. Objevil jsem tenkrát jeden velice zajímavý úkaz, který se netýkal pouze ČSSR, ale celého východního bloku. I se zavřenýma očima jsem dokázal tento východní blok cítit. Cítil jsem i ČSSR... Všude byl cítit desinfekční přípravek... V Praze jsme navštěvovali jazzové lokály, které existovaly navzdory Husákově normalizaci. Jinak to byl velice přísný režim. A to překrásné město Praha, díváme-li se teď směrem od Hradčan, vidíme zlaté střechy a Vltavu, bylo tenkrát jednoduše šedošedé. Mně, jako návštěvníku z Vídně, to bylo tenkrát velice nápadné. Očividně nedocházelo k žádným renovacím domu. Bylo to prostě šedošedé a i ta nálada byla stísnující.“⁶

Poněkud jiný pohled nabízí tehdejší pracovnice rakouské ambasády Renate Van Roey-Hauser. Její vyprávění zároveň ukazuje, jak významnou roli sehrávala v tehdejším Československu šedesátých let kultura. „Proti Rakousku to byla změna, člověk musel stát všude ve frontě, co se potravin a dalšího týkalo. Každý třetí týden jsem jezdila domů, přivážela pak nákupy. Cítila jsem, že ti lidé jsou chudí, protože tu nedostanou to, co lidé v Rakousku a podle životního stylu a tak. Ale musím říct, že jsem se cítila dobře, když jsem někam šla a řekla: „Potřebuju tohle.“ „Ano, samozřejmě.“ Byli prostě vždy velice milí, to musím říct, bylo jedno, jestli to bylo v obchodě nebo jen tak. Prožila jsem tam hodně kulturních zážitků. Myslím si, že je to také to Pražské jaro, které pořádá krásné koncerty,

⁵ Rozhovor s Klasem Daublebským. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Velvyslanectví České republiky 27. 1. 2008. Archiv Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

⁶ Rozhovor s Bruno Aignerem. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Hofburg 29. 1. 2008. Archiv COH Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

často jsme chodili do Národního divadla a také pochopitelně do Laterny magiky. Často jsem chodila na koncerty a bylo to velice hezké, moc se mi to líbilo.“⁷

5. ledna 1968 byl novým prvním tajemníkem Komunistické strany Československa zvolen Alexander Dubček, který nahradil dosavadního muže číslo jedna Antonína Novotného. V Československu tak byla oficiálně zahájena éra politické, ekonomické a především společenské liberalizace, která do dějin vstoupila jako Pražské jaro. Všichni rakouští narátoři, kteří byli v lednu 1968 v Praze, tuto změnu výrazně zaregistrovali. „V lednu 1968 nastal čas Dubčeka. Náhle začalo docházet k ohromujícímu vývoji. Pro mne nezapomenutelná doba. Najednou lidé v tomto státě, přes nějž ležela ta šedá deka, začali vycházet ze sebe a začali volně diskutovat. Najednou bylo možné pozvat všechny ty lidi z Československého rozhlasu, z Československého svazu umělců a prostě všechny možné lidi ze všech možných oborů k nám na velvyslanectví. Mluvili a diskutovali pak velice mnoho a otevřeně... Byla to najednou úplně jiná společnost. Byl to rozkvět naděje a politické vitality. Vedlo to k tomu, že se člověk tak nějak dokázal s těmi Čechy a Slováky ztotožnit.“⁸

„Na oddělení víz jsme si všimli, že může mnohem víc lidí cestovat. A to jsem viděla, že se to nějak pozitivně projevuje.“⁹

Reportérka ORF v Praze a sama původně pražská rodačka Barbara Coudenhove-Kalergghi, viděla tuto změnu takto: „Československo pro nás bylo úplně uzavřené, nebylo možné přicestovat, ale v šedesátých letech se trochu otevřelo, vztahy mezi Československem a Rakouskem byly stále lepší, směli jsme příležitostně přijet a vzpomínám si na krásný pobyt v Praze těsně před Pražským jarem, kdy se dalo přímo cítit, jak se atmosféra najednou změnila, jak lidé byli jiní - přátelštější a veselejší, měli jsme možnost seznamovat se s nimi, vzpomínám si na rozhovor s Otou Šikem, který byl tehdy zodpovědný za hospodářství. Všimli jsme si, jak bylo jiné dostat se k ministroví, předtím to byla šíleně hlídaná a náročná záležitost a najednou se mohlo s některými veřejnými funkcionáři mluvit normálně. Takže bylo viditelné, že se něco mění. Znovu a znovu, což bylo také nové, přicházeli Češi do Vídně, ožil úplně zamrzlý kontakt, česko-rakouské vztahy nebyly nikdy moc dobré, ale tehdy byly opravdu mnohem, mnohem lepší, než byly předtím a i poté.“¹⁰

⁷ Rozhovor s Renatou Van Roey-Hauser. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Velvyslanectví České republiky, 29. 1. 2008. Archiv COH ÚSD AV ČR.

⁸ Rozhovor s Klasem Daublebskym. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Velvyslanectví České republiky 27. 1. 2008. Archiv Centra orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

⁹ Rozhovor s Renatou Van Roey-Hauser. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Velvyslanectví České republiky, 29. 1. 2008. Archiv COH ÚSD AV ČR.

¹⁰ Rozhovor s Barbarou Coudenhove-Kalergghi. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň 28. 1. 2008. Archiv COH ÚSD

Pražské jaro zasáhlo jako politická kometa i pozorovatele ve vlastním Rakousku, nejen politiky, kteří se zájmem sledovali tento pokus spojit myšlenky socialismu (sociální spravedlnosti a demokracii), ale i představitele rakouských médií. V první řadě zasáhlo čerstvě obrozené ORF. Tehdejší programový ředitel této stanice Helmut Zilk k tomu říká: „V zásadě bylo Pražské jaro něco fascinujícího pro každého politicky smýšlejícího člověka. Bylo vidět, že lid dokáže o svých problémech diskutovat, i když má těžkosti. Ta otevřenost, se kterou se v novinách nebo na ulicích diskutovalo! Viděli jsme tenkrát naši úlohu v upevňování česko-rakouských vztahů. Od té doby jsem říkával v rádiu a v televizi, že musíme dělat všechno pro to, aby ti lidé na té druhé straně železné opony měli ten pocit, že jsou při tom a že k nám patří... Dělal jsem pořady, které byly natáčeny v ulicích Prahy, Brna a Bratislavy, o tom, co se tam děje. Všichni lidé byli velice otevření a velice se o vše zajímali.“¹¹

A jeho tehdejší šéf generální intendant ORF Gerd Bacher řekl: „Pražské jaro je jednou z nejsilnějších, ne-li dokonce tou nejsilnější politickou a pracovní zkušeností, kterou jsem vůbec v mém celém životě zažil.“¹² Na druhou stranu si Gerd Bacher uvědomoval i řadu politických rizik, která tento proces v sobě nese. Zejména nebezpečí reakce Sovětského svazu. „Pro mne to byla komplikovaná situace. Na jedné straně jsem byl ohromen a nadšen tou politickou fantazií a tím přáním svých nově nabytých československých přátel, ale na straně druhé, tam v pozadí mé šedé kůry mozkové, jsem si neustále říkal: „Pánové, tohle si Sovětský svaz nenechá líbit, to si absolutně nemohou nechat líbit. I přesto, že má sympatie samozřejmě patřila mým pražským přátelům a ne Rusům. Všechny tyto věci jako zrušení cenzury, což určitě bylo to nejrevolučnější opatření, i s tím vznikem nekonečného množství tiskovin. Po jednu dobu byla v Československu skutečná svoboda tisku. V roce 1968 byly psány a vydávány takové věci, že jsem si říkal: „Panstvo, to nedopadne dobře.“ Ale bylo to samozřejmě fascinující, a i proto jsme byli tak často v Praze a měli jsme tam i naše redakce.“¹³

Pozice rakouského ORF v roce 1968 byla naprosto exkluzivní. Měla v Československu hustou síť spolupracovníků a právě jejím prostřednictvím získával západní svět informace o událostech Pražského jara a především o jeho násilném potlačení. Právě ORF bylo také průkopníkem ve vytváření prvních kontaktů s Československem v šedesátých letech a to především s tehdejší Československou televizí. Tyto kontakty jen potvrzovaly

¹¹ Rozhovor s Helmutem Zilkem. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Wiener Städtische 28. 4. 2008. Archiv COH ÚSD.

¹² Rozhovor s Gerdem Bacherem. Vedl Lukáš Valeš, Salzburg 23. 7. 2008. Archiv COH ÚSD.

¹³ Tamtéž.

postupnou obnovu česko-rakouských vztahů. V roce 1964 vznikl celosvětově unikátní koprodukční pořad obou televizí, který Československá televize vysílala jako Telemosty a rakouský ORF jako Stadtgespräch. Šlo o první přímý přenos mezi Východem a Západem, kde několik desítek občanů obou států diskutovalo nad různými, často velmi ožehavými tématy. Pořad sklízel obrovskou pozornost a vydržel na obrazovkách až do „předjaří“ roku 1967.¹⁴ O významu, který mu obě televize přisuzovaly, svědčí i dvojice moderátorů. Za československou stranu sám generální ředitel Československé televize Jiří Pelikán, za rakouskou Helmut Zilk, programový ředitel ORF a pozdější starosta města Vídně. „V ČSSR to bylo vůbec první necenzurované televizní live vysílání, skutečné okno do svobodného světa, ve kterém jsou kladeny neslýchaně otevřené otázky a zároveň jeden z důležitých faktorů utvářejících obnovující se československé demokratické povědomí. I pro Rakušany byly Telemosty vzácná příležitost ponadzvednout železnou oponu, konfrontovat předkládané stereotypy s reálnými lidmi, prohovořit řadu otevřených otázek a znovuobjevovat společné kulturní kořeny.“¹⁵

Jeho hlavní autor Helmut Zilk vzpomíná na jeho zrod takto: „Já jsem vymyslel v ORF pořad, ve kterém se volně diskutovalo. Ti lidé nebyli vybíráni, kdo chtěl, ten přišel. Diskutovalo se tam bouřlivě o všem možném. Jednou šlo i o návrat Habsburků. Jestli smí Otto zpět do Rakouska nebo ne. Bylo to tenkrát velice bizarní téma. Přišel jsem pak s nápadem, udělat pořad o této době, pořad přesahující hranice, z Vídně do Prahy. Našel jsem partnera, který uvažoval stejně jako já. Byl to Jiří Pelikán. Shodli jsme se na tom, že to celé má smysl pouze tehdy, když to bude živě vysíláno a simultánně překládáno. To byla tenkrát v roce 1964 světová senzace. Byl to první a jediný politický pořad, který se živě vysílal až do zvratu. Diskutovalo se tam tvrdě až na kost. Byli u toho velice dobří lidé, kteří později po období Pražského jara našli svůj domov na Západě. Byla to neuvěřitelná věc.“ „Stadtgespräche“ byly první mezinárodní živě vysílanou akcí. Vím, že čeští kolegové se pořádně báli, jestli známe meze, aby náhodou hned po odvysílání nebyli zatčeni. Na to jsme samozřejmě dávali pozor. Byly to skutečně mezinárodní události, o kterých adekvátně informoval všechen světový tisk a na něž bylo poukazováno jako na senzaci.“¹⁶ Dodává Gerd Bacher.

Právě bohaté kontakty, které Helmut Zilk vysíláním Telemostů v Československé televizi získal, byly základem informační sítě ORF v Československu. Z pracovních kolegů

¹⁴ Janýr, Přemysl: Rakousko a Pražské jaro 1968, in: <http://www.blisty.cz/art/40976.html>, 1. 8. 2008.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Rozhovor s Gerdem Bacherem. Vedl Lukáš Valeš, Salzburg 23. 7. 2008. Archiv COH ÚSD.

se navíc často stávali přátelé. Klíčovou roli zde sebrála osobnost Jiřího Pelikána, který své rakouské protějšky Gerda Bachera a Helmuta Zilka často hostil ve svém pražském bytě. Zde měli oba představitelé ORF také možnost vychutnat si atmosféru Pražského jara, jeho svobodomyšlnost, nadšení a optimismus. „Byt Jiřího Pelikána na Václavském náměstí je pro mne nezapomenutelným. S jeho velice krásnou ženou Jitkou Pelikánovou jsme dodnes přátelé. V tomto bytě jsem zažil ta nejpamátnější setkání svého života a také ty nejneuvěřitelnější a nejkontroverznější diskuze.“¹⁷ Společné kontakty pracovníků obou televizí se ale neomezovaly jen na Prahu. Jejich důležitým centrem bylo také Brno, Bratislava, České Budějovice apod. Toto společné vysílání tak významně přispělo k poznávání obou národů. Existovala naděje, že právě tzv. obrodný proces Pražského jara nepřinese jen vnitřní demokratizaci československého režimu, svobodu tisku, vznik desítek nových občanských sdružení atp., ale také obnovu běžných sousedských vztahů mezi Čechy, Slováký a Rakušany včetně navázání na pozitivní tradice vzájemného spolužití. Obnova československo-rakouské spolupráce byla jednodušší i kvůli neutrálnímu statusu Rakouska, které nebylo členem NATO a Československo s ním mělo, na rozdíl od sousední Spolkové republiky Německo, standardní diplomatické vztahy na úrovni velvyslanectví. Impulzem k této nové kapitole česko-rakouské, respektive československo-rakouské spolupráce, bylo také přelomové setkání ministrů zahraničí Československa a Rakouska Kurta Waldheima a Jiřího Hájka v Bratislavě 21. června 1968. Tehdejší vedoucí konzulárního oddělení rakouské ambasády v Praze Dr. Klas Daublebsky na toto znovunavazování československo-rakouských kontaktů vzpomíná takto: „Ze strany Rakouska zůstávala tenkrát více jak půl roku naděje, že tyto vztahy přesahující hranice, které vlastně přes tři století žádnými hranicemi nebyly, zůstanou. Jsme rozdílné národy, ale v mnoha směrech přece jen stejní. Zde byla ta naděje nejen v ekonomice, ale i v politické oblasti, že dokážeme normalizovat svoje vztahy. Pokud si dobře vzpomínám, byl prvním západním ministrem zahraničí, který se setkal s československým ministrem zahraničí, rakouský ministr zahraničí Waldheim. Člověk si od toho tenkrát hodně sliboval. Sondovali se možnosti hospodářské spolupráce. Vzpomínám si, že potravinový řetězec Meinel s tradicí ještě z dob monarchie, byl v Československu i nadále známým pojmem. Sondoval situaci v Brně a pokoušel se tam otevřít pobočku. Samozřejmě, že k tomu nedošlo. Ale fungovalo to i obráceně. Mnoho Čechů a Slováků mělo nejednou příležitost i přes tuto železnou oponu, která se ale během Pražského jara stala dobře propustnou, přejít do Rakouska. Částečně byli překvapeni, jak dobře se těm

¹⁷ Rozhovor s Gerdem Bacherem. Vedl Lukáš Valeš, Salzburg 23. 7. 2008. Archiv COH ÚSD.

Rakušanům daří. Člověk by neměl zapomenout, že v meziválečném období bylo Československo zhruba desetkrát bohatší než Rakousko. Potom, ale díky komunistickému režimu a jeho hospodářskému vedení v Československu ke konci padesátých let to šlo s hospodářskými výkony vyloženě z kopce. V Rakousku naopak. Po roce 1960 Rakousko Československo předběhlo. A když k nám pak roku 1968 přišli první lidé, nestačili se divit. Hodně jich pak odcestovalo do Německa. Západnímu Německu se tenkrát vedlo ještě lépe než Rakousku. V podstatě se mi zdá, že to tehdy byl pokus o první krok ke znovunalezení. Tento pokus byl ale násilně potlačen obsazením Československa.¹⁸

Obnova normálních vztahů se netýkala jen velké mezistátní politiky, ale pozitivně ovlivnila především vztahy podél československo-rakouské hranice, které byly násilně přerušeny v roce 1948. Právě československo-rakouské pohraničí bylo zónou nejintenzivnějších kontaktů mezi Čechy, Slováky a Rakušany. Navíc řada osobností rakouské politiky se narodila právě na české nebo moravské straně hranic. Pravděpodobně nejvýznamnější byl Dr. Karl Renner, rodák z obce Dolní Dunajovice nedaleko Mikulova, první kancléř Rakouské republiky a její prezident v letech 1945-1950.

Bývalý starosta příhraniční rakouské obce Drasenhofen pan Hubert Bayer, v roce 1968 pracovník rakouské celní správy, na Pražské jaro vzpomíná takto: „Vzpomínám si, že za normálních okolností člověk potřeboval pro vstup do tehdejšího Československa vízum. To dostal na velvyslanectví ve Vídni. Většinou to trvalo dva až tři týdny, ale někdy i čtyři týdny. Člověk si o něj zažádal a pak musel jet znovu do Vídně si to vízum vyzvednout. Naopak Pražské jaro přineslo to, že lidé odsud jezdili bez víza třeba až do hospody v Mikulově. To bylo něco, když člověk bez pasu mohl ve výčepu v Mikulově popít víno. To bylo ale jednou ranou pryč. S vízem nebo bez víza, bylo to zase strašně přísné.“¹⁹

Nadějný sen o svobodě a demokracii, kterým československá společnost žila od ledna 1968 a vlastně již od druhé poloviny šedesátých let, byl náhle ukončen invazí pěti států Varšavské smlouvy v čele se Sovětským svazem v noci z 20. na 21. srpna 1968. Velká část Rakušanů přitom byla překvapena sovětským zásahem stejně jako lidé v Československu. „Ze začátku jsme tomu nevěřili. Byli jsme toho názoru, že nedojde na ostří nože. Z kraje jsme postřehli určité napětí ve státech východního bloku. Nevěřili jsme ale, že Sovětský svaz Československo obsadí. Vždyť přece v Čechách ani na Slovensku nikdy sovětsští vojáci umístění nebyli na rozdíl od ostatních států východního bloku... A pak přišla ta pověstná noc

¹⁸ Rozhovor s Klasem Daublebskym. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Velvyslanectví České republiky 27. 1. 2008. Archiv COH ÚSD.

¹⁹ Rozhovor s Helmutem Bauerem. Vedl Lukáš Valeš, Drasenhofen 2. 7. 2008. Archiv COH ÚSD.

invaze. Byl jsem vzburzen slovy: „Už to začalo.“ Vyděsili jsme se a říkali: „To není a nemůže být možný, to není pravda.“²⁰ Toto datum představuje dodnes jeden z nejtragičtějších milníků českých dějin vůbec. A právě v tomto okamžiku dokázala rakouská společnost nesčíslnými způsoby svou bezvýhradnou solidaritu a velké sympatie ke svému severnímu sousedovi. Rakouská pomoc v roce 1968, která mimo jiné spočívala v přijetí desetitisíců uprchlíků z Československa, zůstane jedním z nejsvětějších momentů česko-rakouských dějin. Rakousko se pro Čechoslováky stalo branou do svobodného světa. Tuto pomoc nastartovala rakouská ambasáda v Praze a její tehdejší šéf, rakouský velvyslanec a pozdější spolkový prezident Dr. Rudolf Kirchschläger. Jeho sekretářka Renate Van Roey-Hauser vzpomíná na osudnou srpnovou noc i následující události takto: „Pamatuji si, že jsem ten večer přišla relativně pozdě domů, už byla půlnoc... Ještě jsem ani neusnula. Když jsem jela domů, byl na ulicích klid a bylo takové, to cítím ještě dnes, napětí, ale nemohu říci proč. Byl nějak nepřírozený klid. Pak jsem šla spát. A sotva jsem usnula, my jsme bydleli na velvyslanectví, někdo najednou silně zaklepal na moje dveře. Probudila jsem se, šla jsem ven a zeptala se, co se děje. A vedoucí kanceláře mi řekl: „Prosím, zajed' se svým autem do dvora, maširujou sem Rusové.“ A my jsme pochopili: „Panebože, teď se něco stane!“ Okamžitě jsem se oblékla, postavila auto dovnitř a začala jsem budít ostatní sekretářky, začala jsem vařit kafe, všechny se u mě setkaly a radily jsme se, co budeme dělat. Najednou jsme slyšely takový podivný hluk. A na to nikdy v životě nezapomenu. Podívám se z okna a vidím letadla, dopravní letouny, které letí nad domem a přilétávají další a další a další. Nemohla jsem to pochopit. Jedno letadlo za druhým a létala tam kolem. Měla jsem tísnivý pocit. To nezapomenu. Šli jsme ven, to byly asi tři čtyři hodiny ráno. To už tam byli lidé, částečně bylo světlo v oknech, lidé už se dívali ven, už byli na ulicích, už šli do obchodu. Mnozí měli s sebou rádio a tak jsme slyšeli, kam a jak daleko už Rusové došli, kde zhruba jsou. Rychle jsme šli nakupovat, abychom měli nějaké zásoby a potom jsme museli pracovat. Byli jsme rozdělení v oddělení víz, lidé přišli, ale už nesměli na vyslanectví dovnitř, měli jsme totiž zavřené dveře a vydávali jsme víza z okna. A razítkovali jsme víza během dne i noci. Byli jsme rozdělení do turnusů, jedni spali, ženy zaměstnanců vařily a všichni ostatní pracovali. Dávali jsme víza a už jsme se prostě jednoduše neptali nebo jsme se nedívali, jestli tam teď smí nebo tam nesmí. Lidé stáli venku podél zdi v řadách po čtyřech, pěti, dnem i nocí. A když pak kolem projely tanky, to se mnou také hodně otřásl. V té chvíli se lidé

²⁰ Rozhovor s Helmutem Zilkem. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Wiener Städtische 28. 4. 2008, Archiv COH ÚSD.

úplně natlačili na stěnu ne proto, aby je nepřejely, to by nešlo, ale ze strachu a to bylo také skličující, to musím uznat.“²¹

Rakouská ambasáda tedy začala okamžitě po invazi na příkaz svého velvyslance masově vydávat víza všem žadatelům s československým pasem. Denně tak bylo vydáváno i pět tisíc víz. Rakouské velvyslanectví bylo v tomto směru klíčové jak svou ochotou víza vydávat, tak i tím, že SRN měla v Praze jen obchodní misi, byť i s konzulárním oddělením. Ze strany Dr. Kirchschrägera šlo o akt velké osobní statečnosti, který ale u nadřazených orgánů ve Vídni vyvolal rozporné reakce. Jeho spolupracovník Dr. Klas Daublebsky k tomu říká: „Kolem 22. srpna 1968 přišel pokyn z Vídně z ministerstva vnitra. Nesměla se udělovat již žádná víza československým občanům. Tento příkaz přišel do Prahy zašifrován přímo z ministerstva zahraničí. Pan Kirchschräger proti němu okamžitě protestoval telegraficky i telefonicky. A podařilo se mu docílit toho, že tento příkaz byl stažen zpět. Říkal, že jeho splnění se přiči jeho svědomí. Ve své zprávě pak odůvodnil svou reakci tím, že úkolem Rakouska jako neutrálního státu je splnění humanitární mise. Pan Kirchschräger ukázal velikou občanskou statečnost tím, že odmítl splnit tento rozkaz. Měl se svým protestem úspěch a to ví spousta Čechů a Slováků, kteří to tenkrát zažili. Udělal si tím velice dobré jméno. Když ministerstvo zahraničí jako centrální úřad neprotestovalo, udělal to pan Kirchschräger. Lide na ministerstvu zahraničí si pak uvědomili, že to není ta správná cesta pro Rakousko.“²² Lvi podíl na tomto zákazu měl tehdejší rakouský ministr zahraničních věcí a pozdější prezident Dr. Kurt Waldheim. Ten v oficiální depeši velvyslanci Kirchschrägerovi nejen zakázal udělovat další víza, ale zároveň doporučil, aby československé žadatele o vízum „dobře míněnou přímluvou přiměl opustit budovu.“²³ Waldheimův opatrnický postoj do určité míry odpovídal mínění velké části rakouské politiky, včetně tehdejšího lidoveckého kancléře Josefa Klause. Ta si za žádnou cenu nechtěla zneprátnit Sovětský svaz a případně ohrozit neutrální status Rakouska.

O to významnější a statečnější byl Kirchschrägerův čin, díky němuž zůstala československo-rakouská hranice pro Čechoslováky řečeno slovy Václava Klause „jako vrata“ otevřena dokořán. Sám Rudolf Kirchschräger komentoval svoje tehdejší počínání slovy: „Přiznávám, že jsem to vůbec nemohl přenést přes srdce, aniž bych se nedostal do

²¹ Rozhovor s Renatou Van Roey-Hauser. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Velvyslanectví České republiky, 29. 1. 2008. Archiv COH ÚSD.

²² Rozhovor s Klásem Daublebským. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Velvyslanectví České republiky 27. 1. 2008. Archiv COH ÚSD.

²³ <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=614323>, stav k 20. 8. 2008.

těžkých výčitek svědomí.²⁴ Tento akt „vzpoury“ zůstal poté natrvalo součástí rakouských politických tradic a rakouská politika si jej připomíná dodnes. Za všechny uveďme alespoň vyjádření rakouská ministryně zahraničí Ursuly Plassnik: „Mimořádně pozitivní roli tehdejšího šéfa rakouského velvyslanectví v Praze, pozdějšího spolkového prezidenta Rudolfa Kirchschräglera si jeho nástupci v rakouských diplomatických službách připomínají dodnes se zvláštním respektem.“²⁵ Kirchschräger v narážce na obavy z ohrožení rakouské neutrality z důvodu pomoci československým utečencům dokonce řekl: „V otázce humanity neexistuje žádná neutralita.“²⁶ Dodnes je proto v Rakousku udělována cena s jeho jménem, věnovaná činům občanské statečnosti.

Celkový počet lidí, kteří rakouskou hranici překročili, se odhaduje na zhruba sto šedesát v prvních dnech, celkově asi dvě stě tisíc. Rakouská historička Vlasta Valeš k tomu udává: „Vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa nejen násilně ukončil významné období jeho vnitropolitického vývoje, ale vyvolal i vlnu emigrace, která neměla v dějinách Československa obdoby. Podle odhadů československých ústředních orgánů pobývalo v době okupace v kapitalistických zemích a v Jugoslávii přibližně 80.000 osob. V následujících dnech došlo k největší koncentraci Čechoslováků právě v Rakousku. Vedle několika tisíc turistů, kteří trávili dovolenou přímo v Rakousku, se do země stáhli turisté z Itálie a Jugoslávie. Maďarské hranice byly pro československé občany uzavřené, čímž cesta z Jugoslávie vedla nuceně přes Rakousko. Českoslovenští turisté přicházeli tak po tisících do země a vyčkávali především ve Vídni příští vývoj událostí. K nim se připojovaly další tisíce osob, které odcházely přímo z Československa.²⁷ Počty osob, překračující československé hranice či vyjíždějící přes další socialistické státy nebylo možné kvantifikovat. Ve dnech bezprostředně po 21. srpnu byla solidarita některých členů pohraniční stráže s utíkajícími Čechoslováky natolik velká, že tolerovali překročení hranic i bez řádných cestovních dokladů.

Skutečné počty osob, které bezprostředně po 21. srpnu dlely v Rakousku je velmi těžké přesně určit. Spolkové ministerstvo vnitra udává 162.000 Čechoslováků pobývajících mezi 21. srpnem a 23. říjnem 1968 v Rakousku.²⁸ Do prosince 1968 přesáhl jejich počet

²⁴ <http://aktualne.centrum.cz/zahranici/evropa/clanek.phtml?id=614323>, stav k 20. 8. 2008.

²⁵ www.bmeia.gv.at/aussenministerium/aktuelles/reden-und-interviews/2007/eroeffnungsrede-von-aussenministerin-ursula-plassnik-beim-symposium-zum-prager-fruehling-in-znaim.html, stav k 15. 8. 2008.

²⁶ „In der Humanität gibt es keine Neutralität“, in: www.dioezese-linz.or.at/redaktion/index.php?action_new=Lesen&Article_ID=25187, stav k 14. 8. 2008.

²⁷ AMV ČR A 7-533.

²⁸ Eduard Stanek: Verfolgt, verjagt, vertrieben. Flüchtlinge in Österreich. Wien 1985. S. 192: Přímou z Československa přišlo 96.000 osob, 66.000 z Jugoslávie.

podle situační zprávy UNHCR 200 000 osob.²⁹ Tisíce Čechoslováků, denně přicházejících do Rakouska, bylo třeba alespoň nouzově ubytovat, částečně jim i poskytnout stravu a materiálně a finančně je podpořit při jejich návratu do Československa či při výjezdu do dalších zemí. Organizačně nejednoduchá situace byla zvládána nejen státními a městskými orgány, ale i institucemi jako byl Červený kříž nebo Charita. Mnohé bylo možné realizovat jen díky obětavému nasazení dobrovolníků a privátní iniciativě soukromých osob.³⁰

Jen malá část ale v Rakousku opravdu zůstala. Podle některých odhadů jen asi dvanáct tisíc³¹ osob. Řada lidí pak z Rakouska pokračovala do USA, Francie, Německa, Kanady, Austrálie a dalších zemí. Velká část z československých emigrantů se ale vrátila domů poté, co se situace v Československu alespoň částečně stabilizovala a bylo zřejmé, že ohrožení života již nehrozí. Jejich návrat byl podpořen i faktem, že přes přítomnost cizích vojsk byla československá hranice stále propustná a to až do počátku října 1969.

Motivem, proč rakouské ministerstvo vnitra původně chtělo zabránit přílivu československých uprchlíků, byla bezprostřední obava, že spolu se skutečnými uprchlíky se budou do Rakouska snažit infiltrovat i desítky sovětských agentů a to právě prostřednictvím československých cestovních dokumentů.

Skrytým, ale neméně přítomným motivem, pak byla obava značné části rakouské veřejnosti i politiků, že sovětské tanky se nezastaví na československých hranicích. Tato obava byla ještě zvýrazněna faktem, že z velké části Rakouska se sovětská armáda stáhla teprve nedávno na základě podpisu Státní smlouvy z roku 1955 a vzpomínky na její přítomnost byly mezi rakouským obyvatelstvem stále živé. „Člověk musí mít na paměti, že Rakousko mělo obavy ohledně plánů a úmyslů Sovětského svazu. Víím, ze bratr mého švagra byl poslancem v Národní radě. Tento politik přišel domů a řekl své ženě: „Zabal kufry, přijdou Rusové.“ V pozadí jeho starostí stálo to, že naše spolková armáda a naše rozvědka zjistila, že sovětské tankové divize pochodují na Slovensku směrem na západ k Bratislavě. A to znamená směrem k Vídni. Nevědělo se, kde zůstanou stát. Hodně lidí si dělalo starosti.“³²

Noc z 20. na 21.1968 srpna se ale stala klíčovou i pro rakouskou televizní a rozhlasovou stanici ORF a její nové vedení v čele s Gerdem Bacherem. Ten stanici spolu s Helmutem Zilkem programově připravoval na to, že to bude právě ona, která bude hlavním

²⁹ Situation report, 9.12.1968, UNHCR, cit. dle Silke Stein, Die tschechoslowakische Emigration: Österreich als Erstaufnahme- und Asylland. [Československá emigrace: Rakousko jako země prvního přijetí a azylová země] In: Karner, Prager Frühling. S. 1041.

³⁰ Valeš, V.: Češi v Rakousku po srpnu 1968, in: Valeš, L. (ed.): Česko-rakouské souvislosti Pražského jara, AgAkcent, Zavlekov 2008

³¹ Janýr, Přemysl: Rakousko a Pražské jaro 1968, in: <http://www.blisty.cz/art/40976.html>, 1. 8. 2008.

³² Rozhovor s Klasem Daublebskym. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Velvyslanectví České republiky 27. 1. 2008. Archiv COH ÚSD.

zdrojem informací pro svobodný svět o dění za železnou oponou. Události 21. srpna a následující měly být pro ORF jakýmsi křtem ohněm, zda tuto roli zvládne. Západní média, veřejnost i politika tak získaly objektivní a bohatý zdroj informací, který svět nepřestával zásobovat fakty o brutálním činu Sovětského svazu a jeho spojenců. Díky spolupráci ORF a českých pracovníků televize a rozhlasu se na Západ dostávaly detailní filmové záběry a dokumenty, které se pak šířily po celém světě. Nikdo si tak nemohl dělat iluze o tom, k čemu v Československu skutečně dochází. ORF ale nezapomněla ani na českou a slovenskou veřejnost a od 22. srpna 1968 zahájila pravidelné rozhlasové vysílání zpravodajství v češtině, aby i československá veřejnost měla možnost získávat pravidelné informace o dění ve své vlasti. Také rozhlasové a televizní vysílače v Rakousku, spolu s italskými a německými pomáhaly šířit signál improvizovaného vysílání československých médií a tím udržovat v Československu veřejný odpor i informovanost nezávislými československými stanicemi o situaci. Gerd Bacher na tuto „hvězdnou hodinu“ ORF vzpomíná následovně. „Touto nocí to začalo. Naši reportéři a jejich reportážní auta projížděli Československo. Je mi dodnes záhadou, že nedošlo k žádnému střetu s okupačními sovětskými vojsky ani k úmrtím či zraněním. Dokonce nebyl ani nikdo z nás zatčen. Nezapomenutelný je pro mě ten obraz, jak Hugo Portisch stojí na Karlově mostě s Hradčany v pozadí a kolem něj se tlačí stovky Pražanů a vzhlížejí k němu jako by byl sám Bůh, který je schopen ty Rusy ze státu vyhnat. Skutečně jsme vysílali do celého světa první hodinou počínaje. Určitě to bylo to nejdůležitější období v historii ORF. V mé historii tak jako tak. To, že jsme byli tím hlavním mezinárodním dodavatelem obrazu a zvuku přímo z místa dění z Prahy, Brna či Bratislavy... Papež nám zavolal z Říma, jestli bychom mu neposlali sestřih dosavadních událostí. Udělali jsme hodinový sestřih a poslali mu ho letadlem. Velké americké televizní a rozhlasové společnosti žily hodiny z našich obrazových záznamů a z našich reportáží.“³³

„Jednoznačný postoj rakouských médií na československé straně vyvolal hned 22. srpna 1968 intervenci sovětského velvyslance ve Vídni Borise Podzeroba, kterou však kancléř Josef Klaus rozhodně odmítl.“³⁴

Vraťme se ale k pomoci a solidaritě, kterou rakouská společnost, stát, různé spolky i jednotlivci poskytovali zejména československým uprchlíkům, kteří v prvních dnech po invazi masivně opouštěli okupovanou vlast. Rakušané zajišťovali Čechoslovákům provizorní bydlení, stravu, později pomáhali i se sháním zaměstnání. Rakouská byrokracie, velice podobná té české, jakoby na čas přestala existovat. Rakouské úřady byly velice vstřícné při

³³ Rozhovor s Gerdem Bacherem. Vedl Lukáš Valeš, Salzburg 23. 7. 2008. Archiv COH ÚSD.

³⁴ Janýr, Přemysl: Rakousko a Pražské jaro 1968, in: <http://www.blisty.cz/art/40976.html>, 1. 8. 2008.

udělování azylu a vyřizování všech potřebných formalit. Čeští příchozí si toho byli dobře vědomi. „Pamatuji si, že se nám stávalo, že když jsme šly s mámou po ulici a mluvily jsme česky, tak nás lidé oslovovali dobrou nebo lámavou češtinou a říkali, že měli někde nějaké příbuzné nebo tak a všichni nás strašně litovali. Jen jednou se stalo, že nás v tramvaji oslovila česky jedna paní a řekla nám, že okupace Československa je odplatou za to, že jsme rozbili Rakousko. Ale to byla výjimka... A právě to bylo tehdy takové, že ti lidi byli příjemní a v podstatě nás všichni strašně litovali.“³⁵

„Když jsme sem přijeli, tak tady se zvedla taková vlna pomoci Čechům, kterou člověk skutečně málokdy zažije. Jednak se konaly sbírky, jednak rakouská vláda zařídila vývařovny pro nás, takže jsme věděli, že v poledne je v šestnáctém okrese nějaký sál, kde se vaří, kde můžeme jako Češi bezplatně jíst. Každý, kdo požádal o azyl, jej dostal. I ostatní země měly o nás Čechy zájem, ale člověk musel čekat na rozhodnutí, jestli může přijet. Kdežto Rakušané to umožnili Čechům okamžitě. Poté následovali Švýcaři, kteří otevřeli hranice a řekli, že každý Čech, který prostě chce, může přijít do Švýcarska, dostane azyl a může zůstat.“³⁶

Z desítek a stovek akcí, kterými se rakouská společnost snažila československým emigrantům pomoci a jimiž vyjadřovala své sympatie, si můžeme připomenout alespoň některé, které zmiňoval rakouský rozhlas ve svém českém vysílání 23. srpna 1968: „Českoslovenští státní příslušníci, kteří nemohou nyní pro změněné poměry cestovat zpět do své vlasti, mohou se v případě nutnosti obrátit na redakci Vídeňské svobodné listy, Vídeň 5, Margaretenplatz 7, telefon 578308, kde mohou získat informace.“ A druhé sdělení znělo: „Ve spolupráci s organizací Pomoc uprchlíkům vydává Wiener öffentliche Küche ve všech svých filiálkách Čechoslovákům, kteří zůstali v Rakousku, bezplatné obědy. Mají se přihlásit u organizace Pomoc uprchlíkům, Auerspergstrasse 4, Vídeň 1, kde obdrží poukázky na jeden oběd denně. O děti je postaráno zvláště. Personál kuchyně dostal příkaz připravit pro děti lehká jídla.“³⁷ Nebo 25. srpna 1968 zaznělo: „Na přestupní pohraniční stanici mezi Rakouskem a Československem přijeli dnes zástupci švýcarského a rakouského Červeného kříže a setkali se se zástupci československého Červeného kříže, kterým nabídli spolupráci a pomoc... Ve vídeňské katedrále sv. Štěpána byla dnes večer v osmáct hodin sloužena svatá mše za Československo. Svaz rakouských vysokoškoláků uspořádal odpoledne před

³⁵ Rozhovor se Zuzanou Brejchovou. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – České centrum 8. 5. 2008. Archiv ÚSD COH.

³⁶ Rozhovor s Michalem Lionem. Vedli Lukáš Valeš a Petra Chrenková, Vídeň 8. 5. 2008. Archiv COH ÚSD.

³⁷ <http://www.radio.cz/cz/clanek/107359.15.8>. 2008.

chrámem sv. Štěpána podpisovou akcí.³⁸ Méně optimistické byly zprávy o situaci doma opět z 25. srpna 1968. „Podle posledních zpráv svobodných rozhlasových stanic v Československu přijíždějí na území Československé republiky stále další jednotky ozbrojených sil pěti zemí Varšavského paktu, které Československo obsadily. Jak oznámil svobodný pražský rozhlas, stává se zásobovací situace v hlavním městě Československa stále těžší. Máslo není vůbec již k dostání. Na mléko a chléb stojí obyvatelé dlouhé hodiny ve frontách. Také zásoby ostatních potravin se zmenšují pro jejich narušený, ztížený a nepravidelný přísun. Československá tisková kancelář oznámila, že podle sdělení pražského rozhlasu obnovila svoji činnost pod jménem Svobodná ČTK. V první vydané zprávě sdělila Svobodná ČTK, že zůstává věrna československé vládě vedené Oldřichem Černíkem. Slyšeli jste zprávy Rakouského rozhlasu v české řeči.“³⁹

Ani definitivní porážka Pražského jara a nástup normalizace symbolizovaný vystřídáním Alexandra Dubčeka Gustavem Husákem na postu prvního tajemníka Komunistické strany Československa v dubnu 1969 neznamenal konec československo-rakouských kontaktů a zájmu Rakušanů o dění v Československu. Rakouská média nepolevovala ve své snaze mapovat situaci za železnou oponou, včetně začínající činnosti českého disentu, a byla v tomto směru na Západě velmi uznávána. Rakouští politici napříč politickým spektrem vyžívali všech příležitostí, aby při jednání se svými komunistickými protějšky poukázali na nutnost dodržování lidských práv a intenzivně se zajímali o osudy českých disidentů. Když v Československu vznikla Charta 77 a její signatáři byli vystaveni ostré perzekuci ze strany normalizačního režimu, nabídl tehdejší spolkový kancléř Bruno Kreisky všem pronásledovaným chartistům azyl v Rakousku. Na realizaci této nabídky se aktivně podílel i tehdejší předseda sociálně demokratické frakce v rakouské Národní radě, dnes spolkový prezident Heinz Fischer a jeho tiskový mluvčí Bruno Signet. „Chartisti byli pak za Husákova režimu velice pronásledováni a šikanováni. A i ti, kteří zůstali doma, jako Václav Havel, nebo zůstat doma museli, neboť neměli příležitost odejít do ciziny, byli stejně jako Václav Havel různě pozatýkáni a pozavíráni. Jako svědek této doby mohu potvrdit, že ze strany rakouské politiky, ať už sociální demokracie a kancléřů Bruna Kreiského, Freda Sinowatze či Franze Vranitzkého nebo ze strany ÖVP, především Erharda Buseka, při každém rozhovoru či kontaktu s československými politiky bylo poukazováno na otázku lidských práv a na důležitost znovuspojení rodin, například právě těchto chartistů. A taky na osud Václava Havla... Bruno Kreisky pozval ty, kteří podepsali Chartu do Rakouska. Mým úkolem bylo se o tyto chartisty postarat. Sháněli jsme pro ně ve Vídni byty a zaměstnání.

³⁸ http://www.rozhlas.cz/1968/zaznamy/_zprava/484465.20.8.2008.

³⁹ Tamtéž.

Bylo to tenkrát přes sto chartistů s rodinnými příslušníky, dohromady zhruba čtyři sta až pět set osob. Vzpomínám si zvláště na to, jak do Rakouska přišel můj přítel Pavel Kohout a Elena Kohoutová, protože byli z Československa vyhoštěni. Čekal jsem na ně zhruba dvě hodiny na rakouské straně hraničního přechodu Hatě. Viděli jsme, jak na hranicích ten jejich renault, se kterým Elena a Pavel přijeli, téměř rozebrali a zase složili dohromady. Tak důkladně je tenkrát prohledávali. Byl to deštivý den a Pavel Kohout ve svém románu *Kde je zakopán pes* v posledním odstavci tuto scénu popsal přibližně takto: „A na druhé straně stál mladý muž. My jsme v dešti přešli na druhou stranu, kde nás tento mladý muž uvítal slovy: „Jmenuji se Bruno Aigner a je mi potěšením vás jménem kancléře Bruna Kreiského srdečně přivítat v Rakousku.“ A tak jsem se dostal do kontaktu s lidmi, kteří podepsali Chartu 77. Jeden z prominentů, kteří Chartu podepsali, byl také Zdeněk Mlynář, který byl tajemník Ústředního výboru KSČ za Dubčeka a byl pak odvečen do Moskvy. Pracoval potom v Národním muzeu, kde umýval okna nebo něco podobného. Z dalších například Ludvík Kavan, který teď řídí malé divadlo ve Vídni či Nika Brettschneider.“⁴⁰

Solidarita Rakouska s chartisty se ale opět netýkala jen politiky. Za všechny představitele rakouské kultury, kteří pomáhali, zmiňme alespoň ředitele vídeňského Burgtheateru Achima Benninga, který přijal do angažmá dramatika Pavla Kohouta i herce Pavla Landovského, ačkoliv ten v době svého příchodu neuměl ani slovo německy: „Pavel Landovský při svém prvním hereckém vystoupení v Burgtheateru měl logicky němou roli, vždyť neuměl německy. Tenkrát se spustilo veliké pozdvižení ve všech zpravodajských prostředcích. Herec, který neumí německy, stojí na pódiu německy mluvícího divadla. Ale on se velice rychle naučil německy a hrál v Burgtheateru velkolepé role.“⁴¹ Přemysl Janýr v této souvislosti připomíná další významný projev česko-rakouské sounáležitosti. „Když měl Burgtheater v roce 1980 odjet na pohostinské představení do Moskvy a Pavel Landovský neobdržel vízum, vrátil se celý soubor doslova z letiště zpět a představení odvolal. Návštěvu v Moskvě odřekl i ministr kultury Fred Sinowatz.“⁴²

Další velká vlna československo-rakouské solidarity a zájmu se pak vzedmula v listopadu 1989. To je už ale jiná kapitola československo-rakouských, respektive česko-rakouských vztahů. I když jsou dnes velmi dobré úrovně, jsou především politiky často vnímány prostřednictvím kontroverzních témat jako je jaderná elektrárna Temelín a podobně. Jiný a naštěstí optimističtější pohled na česko-rakouskou současnost a především budoucnost se nám naskytl v rozhovoru s obyvateli rakouské obce Drasenhofen, která leží přímo na

⁴⁰ Rozhovor s Bruno Aignerem. Vedl Lukáš Valeš, Vídeň – Hofburg 29. 1. 2008. Archiv COH ÚSD.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² Janýr, Přemysl: Rakousko a Pražské jaro 1968, in: <http://www.blisty.cz/art/40976.html>, 1. 8. 2008.

česko-rakouské hranici: „Myslíme si, že to je dobře, že je tady teď EU a že je tu znovu ten kontakt. Dříve byly vztahy mezi obcemi také dobré. Moje babička z matčiny strany se narodila v Drasenhofenu a vdala se do Starovic u moravského města Hustopeče. Má matka se tam v roce 1909 narodila a provdala se do Drasenhofenu. Pracovala tu a našla si zde svého muže. Můj dědeček z otcovy strany se narodil ve Valticích. Moje babička se narodila v Bulharech a někdy okolo roku 1900 přišla do Drasenhofenu. Můj otec se narodil roku 1902 v Drasenhofenu. Nebyly v tomto smyslu žádné hranice. Podle mého není nic hezčího, než když se sousedé dobře snášejí. Zase se to vrátí, pokud to zůstane, jako to je teď.“⁴³

Ačkoliv téma toho sborníku je historické, jde především o příspěvek k pozitivně vnímané budoucnosti česko-rakouských vztahů. Jeho cílem je připomenout důležitou kapitolu česko-rakouských dějin, kde oba národy ukázaly, jak blízko k sobě mají či mohou mít, jak silné jsou vazby mezi nimi a jak velkou pomoc a podporu může jeden druhému poskytnout. Ambicí autorů této knihy je, aby toto historické poselství našlo své pevné místo i v naší evropské česko-rakouské současnosti a především v naší společné česko-rakouské budoucnosti.

⁴³ Rozhovor s Hubertem Bayerem. Vedl Lukáš Valeš. Drasenhofen 2. 7. 2008. Archiv COH ÚSD.